ACTA UNIVERSITATIS WRATISLAVIENSIS No 3517
Kształcenie Językowe 11 (21) Wrocław 2013

Неля Блинова

Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара

Функциональный аспект синекдохи абстрактных и социально маркированных лексем в публицистических текстах Ивана Франко

Создание писателем произведения, как и любая иная человеческая деятельность, происходит по определенной причине и под влиянием определенных факторов, как внешних, так и внутренних. Однако наиболее надежным методом выявления особенностей индивидуального стиля художника прежде всего является изучение языка его произведений, поскольку понимание взглядов, вкусов и склонностей автора приближает исследователя к осмыслению комплекса использованных писателем языковых средств в их идейно-художественной мотивировке и конкретной художественной функции. Это обусловило актуальность нашего исследования. Исследуя индивидуальный стиль, большое внимание следует уделять изучению использованных автором выразительных средств языка, которые являются показателем своеобразия мировосприятия автора. В этом плане значительный интерес представляет язык публицистики И. Франко, который был предметом изучения многих исследователей. Разные ее аспекты рассматривали украинские исследователи С. Дидык, И. Дорошенко, Л. Ковальчук, Б. Леськив, И. Курганский, М. Нечиталюк, Т. Панько, В. Ринберг, А. Сербенская. Однако синекдоха в публицистическом творчестве И. Франко еще не была предметом исследования. Таким образом, ставим себе цель исследовать типологию синекдохи, функциональные возможности синекдохи абстрактных лексем и лексем, которые означают социальную принадлежность лиц в публицистике И. Франко 1878–1907 гг.

Во взглядах на синекдоху как один из видов переносного значения слова, исследователи высказывают практически единогласное мнение о том, что «если троп создается путем называния по ассоциации целого и части,

© for this edition by CNS

создается синекдоха»[1]. Как разновидность метонимии рассматривают синекдоху, тропеичная природа которой состоит в перенесении названий части, детали на предмет как целое, причем, как правило, при условиях ситуативной номинации[2]. Как правило, в синекдохе употребляется: 1) единственное число вместо множественного; 2) множественное число вместо единственного; 3) часть вместо целого; 4) родовое название вместо видового; 5) видовое — вместо родового[3].

В исследованных нами публицистических текстах И. Франко периода 1878–1907 гг. синекдоха как стилистический прием, обнаруживает довольно значительное качественное и количественное проявление. Так, в публицистических текстах автора были выявлены 53 лексемы, которые имеют свойство функционировать как синекдоха. Это как традиционная синекдоха, так и, позволим себе употребить такой термин, контекстуальная синекдоха, в которой количественный семантический сдвиг можно проследить только в более широком, чем отдельное слово или словосочетание, контексте. Исходя из установки публицистики повлиять на читателя, взволновав его чувства, повысить эмоциональность языка, синекдоха демонстрирует способность контаминироваться с другими тропами или же быть их органичной частью, создавая яркое полифоническое текстовое полотно, поскольку «уровень эмотивной экспрессивности значительно усиливается, когда говорящий (автор) со стилистической целью прибегает к объединению различных приемов и фигур»[4]. В публицистике И. Франко синекдоха, как это будет продемонстрировано ниже, функционирует в составе фразеологических единиц, перифрастических, пояснительных, градационных оборотов, разнообразных метафорических конструкций, в основном с «наслоенной» образностью, антонимических (антитетических) конструкциях.

Синекдохой в публицистических текстах автора могут функционировать лексемы, которые означают:

1. части тела человека (рука, голос, душа, жолудок, очі, плечі, серце, голова);

2. названия лиц по половой принадлежности, принадлежности к классу людей как общественных существ (женщина, мужчина, чоловік, людина, люди);

3. социальную принадлежность лица, названия профессий, названия лиц по характеру осуществляемой деятельности (монарх, чиновник, тиран, капіталіст, цісар, лицар, дружинник, дідич, шляхтич, феодал, мужик, кріпак,

---

[1] Сучасна українська літературна мова. Стилістика / За ред. І.К. Білодіда. — К. — 1973. — с. 141.

[2] Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. — К. — 1997. — с. 136.

[3] Д.Э. Розенталь, Практическая стилистика русского языка [Текст] / Под ред. Д.Э. Розенталя. — М., — 1987. — с. 48.

[4] В.А. Чабаненко, Основи мовної експресії / За ред. В. Чабаненко. — К. — 1984. — с. 25.

© for this edition by CNS

селянин, робітник, пролетарій, соціолог, писатель, рекрут, дикун, пан, підприємець, слуга, бідний, багатий, фабрикант, ремісник);

4. названия зданий и их частей (школа, церква, стріха);

5. названия единиц измерения, объема, исчисления, собирательных понятий, денежных единиц (одиниця, хвиля, час, копійка, шеляг, маса);

6. названия конкретных предметов (книжка, хліб, ліки);

7. названия абстрактных понятий (думка, крок, закон, право, слово, бюрократія, капітал, праця).

Особенного внимания заслуживает функционирование абстрактной лексики в публицистике И. Франко.

Так, лексема «думка», первое значение которой «Те, що з'явилося в результаті міркування, продукт мислення; думка, гадка, мисль, судження, міркування»[5], автором в тексте употребляется в основном в форме единственного числа, хотя, исходя из контекста, логичным было бы употребление числа множественного: «вважав людське індивідуум, його думку, волю й інтелігенцію»[6], где «думка» имеет значение: «Відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках; процес мислення»[7]. Во фразах «наганяє їм великого страху перед усякою смілішою думкою»[8], лексема «думка» употреблена в значении: «Те, чим заповнена свідомість»[9]; «збирати докупи людей однакової думки»[10], где лексема «думка» функционирует в значении «Система переконань, поглядів, уявлень»[11]. В случае «щоб собі взаємно помагати в проясненні своїх думок»[12], синекдохическое перенесение строится на употреблении видового понятия «думок» вместо родового «система взглядов».

Присуще тексту И. Франко и употребление упомянутой лексемы в синкретических метафорических антитетических конструкциях с синекдохическим перенесением значения: «супроти тої страшної революційної думки єдиною опорою є католицизм, котрий говорить…»[13]; «кожне слово, що ширить здорові, світлі думки поміж людьми»[14].

Абстрактное существительное «душа» также нашло свое употребление как синекдоха в публицистических текстах И. Франко. Например: «мав де-

---

[5] Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. / Уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. — К., 2000. — Т. 1, с. 862.

[6] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. К. — 1976–1986. — Т. 45, с. 431.

[7] Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — Т. 1, с. 862.

[8] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 27, с. 86.

[9] Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — Т. 1, с. 863.

[10] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 45, с. 151.

[11] Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — Т. 1, с. 863.

[12] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 45, с. 151.

[13] І.Я. Франко, І. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. К. — 1956 — с. 158.

[14] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 45, с. 40.

© for this edition by CNS

яку кількість “душ”, прив’язаних до землі»[15], где лексема «душа» употреблена в значении: «Про людину (найчастіше при визначенні кількості)»[16] и функционирует как органичная часть более широкой метафорической конструкции, созданной по модели «перенесение признаков и характеристик конкретного действия на действие абстрактное».

Лексема «душа» имеет свойство функционировать в синекдохическом перенесении более широкого понятия на более узкое. Например, синекдохическое перенесение конструкций «аналізом глибин людської душі»[17]; «суть душі сучасного освіченого чоловіка»[18]; «це одна з найвиразніших характерних ознак душі селянина…»[19]; «характерною рисою цієї душі…»[20]; «втискається навіть у наші душі»[21] основывается на употреблении единичного понятия как представителя определенной совокупности черт, качеств, присущих определенному лицу. Синекдохическое перенесение словосочетания «збільшуючи його біль і душевну муку»[22] строится на употреблении единственного числа вместо множественного.

Употребление в авторском тексте абстрактного существительного «идеал» в переносном синекдохическом значении основывается на употреблении единственного числа вместо ожидаемого множественного: «ховає повний брак ідеалу»[23].

Лексема «слово» употребляется И. Франко как в значении «мова, мовлення»[24], то есть видового понятия вместо родового: «українське слово було сховане»[25], так и в значении «висловлювання, фраза»: «той не писатель, не варт доброго слова»[26].

Кроме того, названная лексема имеет свойство функционировать как часть фразеологического словосочетания: «неограничена свобода слова, науки і віри»[27]; «неограничену свободу слова, навчання, способу життя, сусідування»[28].

Нами обнаружено и синекдохическое использование лексемы «слово» в составе объяснительной и перифрастической конструкции, где перенесе-

[15] Там же. — Т. 44, кн. 1, с. 69.
[16] Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — Т. 1, с. 871.
[17] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 31, с. 40.
[18] Там же. — Т. 31, с. 34.
[19] Там же. — Т. 28, с.154.
[20] Там же. — Т. 28, с. 155.
[21] Там же. — Т. 45, с. 330.
[22] Там же. — Т. 26, с. 145.
[23] Там же. — Т. 31, с. 40.
[24] Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — Т. 4, с. 264.
[25] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 45, с. 403.
[26] Там же. — Т. 31, с. 35.
[27] Там же. — Т. 45, с. 138.
[28] Там же. — Т. 45, с. 137.

© for this edition by CNS

ние также основывается на употреблении видового понятия вместо родового: «За те ж то й уся вона [російська література — Н.Б.] — великий ряд мучеників за волю слова й думки»[29]; «Провінційна Росія, себто весь російський народ стоїть під безумовною забороною слова»[30].

Фразеологическое словосочетание, опорным компонентом в котором является лексема «слово», имеет свойство входить в состав более широкой метафорической конструкции: «Тільки той писатель може нині мати якесь значення, хто мас і вміє цілій освіченій людськості сказати якесь своє слово в тих великих питаннях, що ворушать її душею, та заразом сказати те слово в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі»[31], где фразеологизм «сказати слово» имеет значение: «Виявити себе в якійсь справі, відіграти певну роль у чомусь»[32], то есть качество, присущее большему действию, переносится на меньшее, меняя семантический объем действия. Кроме того, употребление лексемы «писатель» в форме единственного числа в случае, когда речь идет не о единичном явлении, также наталкивает на мысль об определенном контекстуальном синекдохическом перенесении.

Исследовательский интерес вызывает функциональный аспект абстрактной общественно-политической лексики, например, довольно частое употребление в одном контексте лексем «капитал» и «праця», где последняя имеет зафиксированное словарное значение: «перен. Уособлення суспільних класів, які створюють матеріальні і духовні цінності»[33], то есть более узкое понятие употреблено автором вместо более широкого, а «капитал» — «Те саме, що капіталізм»[34], то есть и в одном, и в другом контексте создает экспрессивность и метафоричность, например: «капітал дедалі більше підкорює працю»[35]; «боротьба праці з капіталом мусить початися на ґрунті національному»[36]; «Праця вже відірвана від капіталу…»[37]; «Ось хто надасть фізіономію новому режимові Росії капітал і інтелігенція»[38]; «Капітал сам створює армію, яка повинна його завоювати»[39]; «все то разом витворило устрій суспільний, запевняючий капіталові таку перевагу над працею, що всі здаємо собі днесь справу з несправедливості того стану»[40].

---

[29] Там же. — Т. 26, с. 149.

[30] Там же. — Т. 45, с. 375.

[31] Там же. — Т. 31, с. 34.

[32] Фразеологічний словник української мови: У 2 т. / Уклад. В.М. Білоноженко та ін. — К., «Наукова думка». — 1993. — Т. 1, с. 813.

[33] Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — Т. 4, с. 667.

[34] Там же. — Т. 2, с. 217.

[35] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 44, кн.1, с. 71.

[36] Там же. — Т. 45, с. 454.

[37] Там же. — Т. 45, с. 457.

[38] Там же. — Т. 45, с. 402.

[39] Там же. — Т. 45, с. 451.

[40] Там же. — Т. 45, с. 388.

© for this edition by CNS

Названные лексемы могут функционировать в публицистическом тексте И. Франко и в переносном синекдохическом употреблении единственного числа вместо множественного: «Експропрійований капіталістом землероб стає найманим робітником-пролетарієм»[41].

Лексема «капитал» в значении «значна сума грошей»[42] может входить в состав как антитезы: «постійне нагромадження і концентрування капіталу, з одного боку, і зростання злиднів і нестатків — з другого»[43], так и метафорической конструкции: «Пожираючи всі менші капітали, доходять до такої сили, що ніщо перед ними не може устояти, тим більше, що взаємна боротьба кипить між усіми меншими капіталами, а їх всіх знов з працею»[44]. Метафоризм в данном случае основывается на антропоморфизации социальных явлений и перенесении качеств, присущих неживой природы на общество.

Говоря о бюрократии: «неодвічальність і безконтрольність бюрократії»[45]; «всевладна бюрократія»[46], Иван Франко имеет в виду значение: «Система управління, що характеризується відірваністю від народу і спирається на касту урядовців»[47], то есть в основе семантического сдвига — количественные соотношения. В текстовой ткани эта лексема выступает в составе обширных метафорических конструкций, которые характеризуются публицистическим пафосом, и более узких градационных конструкций: «Зіпсування обичаїв, що явилося наслідком кріпосницького права, неодвічальність і безконтрольність бюрократії, безсильність суду не дали розвиватися в давній суспільності повазі до закону»[48], где наблюдается контекстуальное синекдохическое употребление лексемы «суд», которая употребляется в единственном числе вместо ожидаемого множественного на обозначение одной из ветвей власти, и синекдохическое значение лексемы «закон», которая в авторском тексте также выступает в форме единственного числа вместо ожидаемого по контексту множественного и имеет значение: «Основні правила в якій-небудь ділянці людської діяльності»[49].

Данная лексема имеет свойство проявляться и в небольших метафорических конструкциях, в которых метафоричность возникает вследствие антропоморфизации: «Всевладна бюрократія потребує мати мальоване полотняне самодержавне, щоб сама могла держати державу в своїх руках

[41] Там же. — Т. 44, кн. 1, с. 71.
[42] Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — Т. 2, с. 217.
[43] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 45, с. 451.
[44] Там же. — Т. 45, с. 389.
[45] Там же. — Т. 45, с. 375.
[46] Там же. — Т. 45, с. 354.
[47] Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — Т. 1, с. 211.
[48] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 45, с. 375.
[49] Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — Т. 2, с. 67.

© for this edition by CNS

і пастися її соками»[50]. В этом случае наблюдаем и использование традиционной модели синекдохи в составе фразеологической единицы «держати у руках», которая употреблена в значении: «Утримувати кого-небудь в залежності, позбавляти волі, свободи дій // Стримувати чию-небудь діяльність, ініціативу, мати владу над ким-, чим-небудь; повелівати»[51]. То есть метафоричность высказывания основывается на синекдохическом значении лексемы «рука» в составе фразеологического единства, которое, употребляясь автором вместе с лексемой «бюрократия», создает антропоморфную метафору.

Употребление юридической терминолексемы «закон» в переносном синекдохическом значении основывается на модели «единичное понятие в значении собирательного». Например, в словосочетании «поставити й себе вище закону», названная лексема употреблена в значении: «Основні правила в якій-небудь ділянці людської діяльності». Аналогичную модель синекдохического употребления в публицистике И. Франко имеет и лексема «право»: «на докладному обмежуванні права кожного горожанина і на можності для нього боротьби за захования і розширювання того права»[52], где она употреблена в значении: «Система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки»[53]. Кроме того, из контекста очевидным является синекдохическое значение лексемы «горожанин», поскольку речь идет о явлении массовом, а в тексте употреблена форма единственного числа, что, на наш взгляд, подчеркивает мысль автора о необходимости распространения описываемого им явления.

Абстрактная лексика в синекдохических значениях в исследованных публицистических текстах И. Франко представлена лексемами: «думка», «душа», «ідеал», «слово»; общественно-политическая — лексемами: «капітал», «праця», «бюрократія»; юридическая лексика — «закон». Автор употребляет синекдохические модели: «единственное число для обозначения множественного», «видовое понятие вместо родового». Лексема «думка» является составной частью градационной асиндетической конструкции, что может быть представлено в виде схем:

1. объяснительная конструкция
   метафора + метафора,
   синекдоха,
2. антитетическая конструкция
   синекдоха ⇔ антропоморфическая метафора.

Лексема «душа», употребленная для обозначения определенного количества людей при подсчете, имеет свойство выступать при перенесении бо-

[50] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 45, с. 354.
[51] Фразеологічний словник української мови: У 2 т. — Т. 1, с. 228.
[52] І. Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 45, с. 311.
[53] Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — Т. 3, с. 659.

© for this edition by CNS

лее широкого понятия на более узкое, использоваться в модели «единственное число для обозначения множественного».

Довольно значительное употребление приобрела в ткани публицистики И. Франко лексема «слово». В синекдохической модели «единственное число для обозначения множественного» данная лексема входит в состав фразеологической единицы, исполняя организационную и экспрессивную функции, может быть употреблена автором в составе объяснительного и перифрастического оборотов, метафорических конструкций.

Лексеми «праця», «капітал» в основном выступают в составе широких метафорических конструкций, несущих публицистический пафос, и более узких градационных конструкций, что схематически может бать представлено таким образом:

1. метафора 1 + метафора 2 + метафора 3,
   синекдоха1 + синекдоха 2 + синекдоха 3,
2. антропоморфическая метафора + метафора + ФО + метафора.

Все модели синекдохического перенесения (единственное число вместо множественного, родовое вместо видового, ближайшее как знак дальнейшего) употреблены в публицистических текстах И. Франко. Синекдоха лишена той образности, которая присуща метафоре. В авторском публицистическом тексте синекдоха выполняет номинативную, организационную и экспрессивную функции.

Количественно довольно значительный пласт функционирования с синекдохическими переносами составляет группа лексем, обозначающих социальную принадлежность лиц, названия профессий, названия лиц по характеру деятельности (монарх, чиновник, тиран, капіталіст, цісар, лицар, дружинник, дідич, шляхтич, феодал, мужик, кріпак, селянин, робітник, пролетарій, соціолог, писатель, рекрут, дикун, пан, підприємець, слуга, бідний, багатий, фабрикант, ремісник).

О переносном синекдохическом значении, на наш взгляд, можно вести речь, рассматривая фукнциональный аспект лексем «рекрут», «писатель», «ремісник», «соціолог», «слуга», которые в тексте И. Франко употреблены в форме единственного числа, хотя логично было бы ожидать множественного, поскольку речь идет о распространенных, массовых явлениях: «Бідні мусять […] давати найбільше рекрута»[54]; «мусить писатель бути добре ознайомлений з технікою писательською»[55]; «Виробництво речей, потрібних для людського вжитку, відбувалося виключно в малих масштабах, ремісник за малі гроші міг придбати собі потрібне знаряддя…»[56].

Лексеми «соціолог», «поміщик», «слуга», «капіталіст», «фабрикант», «купець», «шляхтич» также проявляют свойство функционировать в тексте

[54] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 45, с. 159.
[55] Там же. — Т. 29, с. 9.
[56] Там же. — Т. 44, кн. 1, с. 70.

© for this edition by CNS

писателя в синекдохическом значении: «соціолог мусить і егоїзмові признати певне і то досить широке управлення в ряді факторів, що двигають розвій народу»[57]; «громадська управа була на послугах у поміщика і його службовців»[58]; «Чи винен цей або той фабрикант, цей або той купець, капіталіст або шляхтич?»[59].

Лексемы в синекдохических значениях могут создавать антитезу: «що на багатого нема рівного закону, що бідний не може погадати про свою кривду, і що за такий самий злочин бідного карають удвічі тяжче ніж багатого»[60]. Кроме того, группа лексем, обозначающая социальную принадлежность, может функционировать в составе традиционной объяснительной конструкции: «Інтелігенція повинна зідентифікуватися, злитися з народом, [тобто — Н.Б.] повинна стати для нього і адвокатом, і лікарем, і вчителем, і порадником, і покажчиком в ділах господарських, і добрим сусідом та помічником у всякій нужді»[61].

Лексема «тиран» в тексте И. Франко выступает как синекдоха, в которой единственное число употреблено в значении множественного, например: «Тиран, крім політичного верховодства, ставився, й найбільшим багачем[62]. Это же можно сказать и о лексемах «цісар», «лицар», «дружинник»: «Вся земля в державі вважається первісною власністю держави, а зглядно її представника, цісаря»[63]; «Робочий народ […] вважається немов живим інвентарем, без котрого й земля сама для шляхетного воєнного дружинника, лицаря не має ніякої стійності»[64].

Нами найдено и функционирования синекдохи лексем упомянутой группы как составной части антропоморфической уточняющей метафоры-антитезы: «Феодальний устрій зніс суспільну нерівність між феодалом і васалом, між паном і підданим. Капіталізм зніс ту нерівність, але витворив нову — між капіталістом і пролетарієм»[65].

Лексемы в синекдохических значениях, обозначающие лиц по роду деятельности, наличествуют в составе амплификационных конструкций: «Се буде ліберальний, по-європейськи освічений російський дідич, польський шляхтич, багатий фабрикант, купець, адвокат, професор, журналіст, лікар і в якійсь невеличкій мірі інтелігентний пролетарій»[66]; «А не забуваймо, що між інтелігентними галицько-руськими «запроданця-

[57] Там же. — Т. 45, с. 280.
[58] Там же. — Т. 21, с. 132.
[59] Там же. — Т. 44, кн. 1, с. 76.
[60] Там же. — Т. 45, с. 60.
[61] Там же. — Т. 45, с. 148.
[62] Там же. — Т. 45, с. 116.
[63] Там же. — Т. 45, с. 118.
[64] Там же. — Т. 45, с. 398.
[65] Там же.
[66] Там же. — Т. 45, с. 402.

© for this edition by CNS

ми» находяться люди, котрі чи то за мужиком, чи за справою мови…»[67]; «селянин з декількома моргами землі і дрібний ремісник-майстер також є робітниками, є пролетаріатом»[68].

Кроме того, данная группа лексем проявляет способность к контаминированию. Например, в авторском тексте нами было найдено органическое объединение в одном контексте градационной и объяснительной конструкций: «Доки мужик-хлібороб несвобідний, закріпачений, доти він не може свобідно рушатися з місця, не може заключати на своюруч умови з фабрикантами, т. є. не може бути тим, чого треба фабрикантові — робітником»; «Але також доки мужик є хліборобом, доки він має своє поле і свої господарські знаряди, він також по добрій охоті не стане мануфактурним робітником. […] Мусить затим бути свобідним не тільки правно, але й економічно, т. є. мусить бути не тільки кріпаком, але й пролетарієм»[69].

Объяснение, в состав которого входит лексема с синекдохическим значением, может контаминироваться с антропоморфической метафорой: «капіталістичний устрій […] вбогим за титулярну свободу дає незавидну долю пролетаря-робітника, котрий за нужденне прокормлення мусить продавати себе самого і коштом власного вбожества доробляти і збагачувати предприємця-капіталіста»[70].

Более широкий контекст дает автору возможность привлечь большее количество стилистических средств для достижения экспрессивности, публицистического пафоса. Например, мы нашли соединение антитезы, метафоры и амплификации в пределах одного контекста: «дикун […] був сто разів щасливіший і почував себе ліпше від такого нещасного бідолахи, що серед величезного міста опиниться без грошей, без пристановища […] дикун у лісі бачив довкола себе ліс, а що найбільше інших таких дикунів, як був сам. Коли терпів голод, то знав, що й інші довкола нього терплять; коли був ранений, то знав, хто його зробив неспосібним до праці. А бідолаха в великім місті, де поступить, бачить довкола себе багатство, розкіш, пишні вбрання, великі доми, блискучі склепи, навантажені всякими товарами, з яких сота, тисячна часть могла б його зробити багачем»[71].

Лексема «чиновник» в публицистическом тексте И. Франко является полифункциональной. Она имеет свойство выступать синекдохой модели «единственное число для обозначения множественного»: «Всевладний російський чиновник дуріє. […] він стратив почуття різниці між дозволеним і недозволеним»[72]. Интересным, на наш взгляд, является одновременное употребление

[67] Там же. — Т. 27, с. 361.
[68] Там же. — Т. 45, с. 129.
[69] Там же.
[70] Там же.
[71] Там же. — Т. 45, с. 321.
[72] Там же. — Т. 45, с. 353.

© for this edition by CNS

данной лексемы в составе антропоморфической метафорической конструкции, экспрессивность в которой достигается, как и в описанном выше случае, контаминацией различных стилистических приемов: «Сі доктрини війшли занадто глибоко в тілу і кров російської суспільності, щоб тепер, коли при кермі замість всевладного чиновника стане всевладний російський ліберал, ми могли надіятися наглої й основної зміни в самім режимі»[73].

В данном случае наблюдаем соединение двух разноплановых метафор: антропоморфичной («доктрини […] війшли […] в тілу і кров […] суспільності») и метафоры, перенос в которой основывается на сравнении корабля с государством; контекстуальная синекдоха лексем «чиновник» и «ліберал» является составной частью второй метафоры.

Следующий контекст «тупоумний, безтямний і ошалілий з надміру своєї власті чиновник гнав купами на загибель та під катівську сокиру сотки людей зовсім невинних високоідеальних людей, марнував і топтав тисячі найкращих інтелектуальних сил, яких уся вина була в їх ідеалізмі, в бажанні чесної і корисної праці для робучих народних мас»[74] представляет собой метафорическую конструкцію, которая описывает состояние тогдашнего российского общества — синекдоха лексемы «чиновник», которая объединяется с эпитетами «тупоумний», «безтямний», «ошалілий з надміру своєї власті», создавая градационную конструкцію, которая функционирует с другими градационными метафорическими конструкциями: «гнав купами на нелегальну дорогу, на загибель та під катівську сокиру», «марнував і топтав тисячі найкращих інтелектуальних сил», к которым присоединяется еще одна метафорическая конструкция: «яких уся вина була в їх ідеалізмі, в бажанні самопожертви, чесної і корисної праці для народних мас».

Еще один пример: «за людожерні фантазії одурілого всевладного чиновника тисячі, десятки тисяч неповинних людей, селян, робітників, інтелігентів накладають головами»[75]. В данном случае, контекстуальная синекдоха лексемы «чиновник» соединена с эпитетами «за людожерні фантазії одурілого всевладного», с синекдохическим фразеологизмом «накладають головами» (в значении: «Гинути, умирати, звичайно передчасно (від нещасного випадку, в бою і т. ін.»)[76]), которая усилена амплификацией «тисячі, десятки тисяч неповинних людей, селян, робітників, інтелігентів».

В следующем авторском контексте: «Він [чиновник — Н.Б.] замикав університети, касував недільні школи, тіснив гімназії, завішував газети, в'язав по руках і ногах земства, корумпував промисли і торгівлю...»[77], метафорическая конструкция создается на основе контекстуального синекдохи-

[73] Там же. — Т. 45, с. 402.
[74] Там же. — Т. 45, с. 358.
[75] Там же. — Т. 45, с. 355.
[76] Фразеологічний словник української мови: У 2 т. — Т. 2, с. 527.
[77] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 45, с. 358.

© for this edition by CNS

ческого значения лексемы «чиновник», которой присоединяются лексемы, означающие действие, создающие градационные метафоры, описывающие состояние общества, причем одна из метафор основывается на синекдохическом фразеологизме «в'язати по руках і ногах», которая имеет значение: «Не давати змоги вільно діяти, сковувати чиї-небудь дії, заважати комусь»[78].

Таким образом, лексемы, обозначающие общественное положение лиц и их род деятельности, употребляются в модели синекдохического перенесения «единственное число вместо множественного», что придает выражению экспрессивность, выполняет номинативную функцию, выступает в составе градационной объяснительной конструкции, амплифицированной конструкции, антропоморфической уточняющей метафоры-антитезы, что можно схематически представить таким образом:

антропоморфическая метафора + антитеза 1 + антитеза 2
(синекдоха) (синекдоха)

В процессе исследования публицистики И. Франко нами был найден ряд контаминированных конструкций, в которых функционируют лексемы, обозначающие род деятельности. Моделью синекдохического переноса в данном случае является «единственное число для обозначения множественного».

В публицистике И. Франко широко употребляемой является лексема «робітник». В основном она функционирует в часто употребляемой модели перенесения «единственное число для обозначения множественного»: «всі прибутки фабриканта чи підприємця [...] утворюються працею робітника»[79].

Дання лексема находит свое функционирование в перифрастических конструкциях: «робітником можна назвати лише того, хто, не маючи власності ані у вигляді землі, ані в капіталі, змушений найматися до капіталістів, тобто продавати їм свою працю за ціну, якої мас йому вистачити на покриття коштів для свого утримання»[80]; «Отже, капіталіст купує працю, чи, інакше кажучи, наймає робітника і дає йому взамін гроші, за які робітник купує собі їжу, [...] чи, якщо сказати інакше, робітник міняє свою працю на засоби для життя»[81].

Употребляется данная лексема и в составе широких авторских метафорических конструкций, причем метафора, на которой основывается конструкция, в основном, является антропоморфичной: «праця [...] злиденно живила робітника і його пана»[82]; «теперішній порядок життя робить кривду всім робучим людям і що конче треба їм узятися докупи, щоби з коренем вирвати

[78] Фразеологічний словник української мови: У 2 т. — Т. 1, с. 328.
[79] І.Я. Франко, Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 44, кн. 1, с. 76.
[80] Там же. — Т. 44, кн. 1, с. 68.
[81] Там же. — Т. 44, кн. 1, с. 72.
[82] Там же. — Т. 45, с. 33.

© for this edition by CNS

теперішнє лихо і установити новий порядок, такий, при котрім було б добре жити робочому чоловікові»[83]; «Статистика показує, що машини поширюються і вдосконалюються в міру того, як зростає плата робітника»[84]; «Дітей і дурнів легко зловити на таку полову; але людей, що задумуються, і робітника, який щоденно відчуває свою гірку долю і мусить дивитись на знущання над ним свого "пана", на таке базікання напевне не зловлять»[85]. В последнем случае метафора основана на перенесении признаков конкретного действия на абстрактное.

Характерным для употребления лексемы «робітник», обозначающей физически работающего человека, является противопоставление лексемам «капіталіст», «пан», «підприємець», «майстер»: «робітник стогнав у ярмі численних обмежень і деспотичних цехових правил, а майстер експлуатував його як міг, наживаючись на його праці»[86]. Здесь автор естественно объединяет метафоричность и противопоставление людей по их положению на производстве.

Лексема «робітник» может входить в состав конструкций, которые объединяют в своём составе:

1. Метафору, переносное значение которой основано на перенесении качеств конкретного действия на действие абстрактное, объединяясь при этом с объяснительным оборотом: «робітник знову наперед був засуджений на рабство: він мав свободу конкуренції, але не мав як скористатися з цієї свободи, був наперед переможений у боротьбі»[87].

2. Антропоморфную метафору, перифраз и амплификацию, организованные полисиндетически: «верства найбідніша, тоє, іменно робочий люд, не має майже ніяких прав: його кожен багач і кривдить, і обдирає, і туманить, і ще й поганьбить в додатку»[88].

3. Перифраз, объединенный с синекдохами, фразеологизмом и крылатым выражением: «Справжній робітник, тобто такий, якого пан підприємець найняв, щоб той працював на нього, не зміг би прожити й дня, якби, може, опустив руки і не працював у поті чола; на нього ніхто не заробить, а той, хто його наймає, не дасть йому ані гроша, коли той перестане працювати»[89].

4. Синекдоху, объединенную с метафорой, анафорой, градацией, перифразой, метафорой: «Робітник не може піднятися вище первісного стану, не може звикати до вишуканих страв і доброго одягу, бо він не має за що. Робітник не може втішатися ані природою, ані творами мистецтва, бо груба праця

[83] Там же. — Т. 45, с. 151.
[84] Там же. — Т. 44, кн. 1, с. 73.
[85] Там же. — Т. 44, кн. 1, с. 66.
[86] Там же. — Т. 44, кн. 1, с. 70.
[87] Там же.
[88] Там же. — Т. 45, с. 161.
[89] Там же. — Т. 44, кн. 1, с. 67.

© for this edition by CNS

приковує його до повсякденного життя. Робітник не може розвиватися духовно, бо це коштує, не може, зрештою, бо не має часу. Отже, веде напівдике життя і недоумкувато дивиться на розкоші багачів, а коли прийде хвороба, старість, то може гинути на бруці…»[90].

Лексема «робітник» в синекдохической модели «единственное число для обозначения множественного» создает экспрессивность высказывания и имеет свойство объединяться с перифрастическими конструкціями, что может быть проиллюстрировано такими схемами:

1. синекдоха + перифраз,
2. синекдоха + перифраз + синекдоха + перифраз
   [синекдоха] [синекдоха].

Таким образом, благодаря мастерству Франко-публициста даже такой необразный стилистический прием, как синекдоха, приобретает в текстовой ткани экспрессивную окраску, добавляя сказанному живости, яркости, убедительности. Многочисленные конструкции, в которых может выступать синекдоха, являются свидетельством ее больших контаминационных возможностей, что помогает лучше выразить содержание текста, убедительнее изложить мысли автора, его взгляды.

Список использованной литературы

Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. [Текст] / Уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. — «Аконіт». — К., 2000. — Т. 1–4.

Розенталь Д.Э., Практическая стилистика русского языка [Текст] / Под ред. Д.Э. Розенталя. — М., «Высшая школа». — 1987.

Сучасна українська літературна мова [Текст] / За ред. А.П. Грищенка. — К., «Вища школа». — 1997.

Сучасна українська літературна мова. Стилістика [Текст] / За ред. І.К. Білодіда. — К., «Наукова думка». — 1973.

Фразеологічний словник української мови: У 2 т. [Текст] / Уклад. В.М. Білоноженко и др. — К., «Наукова думка». — 1993. — Т. 1–2.

Франко І.Я., Зібрання творів: У 50-ти т. [Текст]. — К., «Наукова думка». — 1979–1986.

Чабаненко В.А., Основи мовної експресії [Текст]. — К., «Вища школа». — 1984.

[90] Там же. — Т. 44, кн. 1, с. 76.

© for this edition by CNS

Leksemy o znaczeniu abstrakcyjnym oraz społecznie nacechowanym w funkcji synekdochy w publicystyce Iwana Franki

Streszczenie

Artykuł stanowi część rozprawy doktorskiej oraz przynosi podsumowanie pracy dotyczącej przekształceń znaczeniowych w twórczości publicystycznej słynnego ukraińskiego pisarza, poety, redaktora, dziennikarza, publicysty, osobistości — Iwana Franki. Najbardziej należytą metodą wyodrębnienia zagadnień stylu indywidualnego twórcy jest przede wszystkim badanie języka jego utworów, ponieważ rozumienie poglądów, gustów oraz upodobań autora przybliża badacza do pojmowania całości stosowanych przez pisarza środków językowych, umotywowanych w światopoglądach artystycznych oraz konkretnej funkcji artystycznej. W opracowaniu naukowym stylu artysty większą uwagę należy skupić na stosowanych przez autora środkach stylistycznych języka, które są odzwierciedleniem składników światopoglądu artysty. W tym zakresie zasługuje na specjalną uwagę język publicystyki I. Franki, który był obiektem badań wielu naukowców ukraińskich: S. Didyk, I. Doroszenko, L. Kowalczuk, B. Leśkiwa, I. Kurganskiego, M. Neczytaluka, T. Pańko, W. Rinberg, A. Serbenskiej. Jednak synekdocha w dziedzictwie publicystycznym I. Franki dotychczas nie była tematem opracowań. Dlatego naszym zadaniem jest rozpatrywanie różnych typów synekdochy w publicystyce I. Franki z lat 1878–1907 oraz jej możliwości funkcjonalnych w zakresie używania leksemów o znaczeniu abstrakcyjnym oraz społecznie nacechowanym.

Wiadomo, że synekdocha jest jedną z odmian przenośnego znaczenia słowa, której natura, jako figury stylistycznej, polega na używaniu liczby mnogiej zamiast pojedynczej, liczby pojedynczej — zamiast liczby mnogiej; określeniu całości przez część; rodzaju przez gatunek; gatunku przez rodzaj.

W omówionych tekstach publicystycznych I. Franki synekdocha jako figura stylistyczna ujawnia wiele odmian, mianowicie, w tekstach publicystycznych pisarza odnaleziono 53 leksemy funkcjonujące jako synekdocha. Wyróżniliśmy odmiany synekdochy poprzednio przyjęte w nauce oraz przykłady tego typu retoryki, którą nazywamy synekdochą kontekstu, w której ilościowe przesunięcia semantyczne postrzegane są tylko w szerszym kontekście składniowym niż pojedyncze słowo lub połączenie słów.

W komunikatach publicystycznych nastawionych na przekonywanie odbiorcy, wzbudzających jego uczucia, nasilających emocjonalność językową, synekdocha zamienia się z innymi figurami stylistycznymi lub daje się zinterpretować jako ich nieodłączna część, kształtująca wyrazistą polifoniczność tekstu. W publicystyce I. Franki synekdocha jako cecha stylu, dzięki trafnemu doborowi przez autora środków językowych, funkcjonuje w związkach frazeologicznych, omówieniach, zwrotach o charakterze komentarza, gradacji, różnego rodzaju strukturach z metaforą, głównie o obrazowości wielowarstwowej, konstrukcjach antonimicznych (antytetycznych).

W funkcji synekdochy w tekstach publicystycznych pisarza mogą funkcjonować leksemy, nazywające:

1. części ciała człowieka (ręka, głos, dusza, żołądek, oczy, ramiona, serce, głowa);
2. osoby według przynależności płciowej, przynależności do klasy ludzi jako stworzeń społecznych (kobieta, mężczyzna, mąż, człowiek, ludzie);
3. role społeczne osób oraz nazwy zawodów (monarcha, urzędnik, tyran, kapitalista, cesarz, druh, rycerz, szlachcic, feudał, chłop, niewolnik, chłop pańszczyźniany, robotnik, proletariusz, socjolog, pisarz, rekrut, dzikus, pan, przedsiębiorca, służący, biedny, bogaty, fabrykant, rzemieślnik);
4. budowle oraz ich części (szkoła, cerkiew, poddasze);

© for this edition by CNS

5. jednostki miary, obwodowe, obrachunkowe, pojęcia zbiorowe, jednostki pieniężne (jednostka, chwila, czas, grosz, szeląg, masa);
6. przedmioty konkretne (książka, chleb, lekarstwo);
7. pojęcia abstrakcyjne (myśl, krok, ustawa, prawo, słowo, biurokracja, kapitał, praca).

Na specjalną uwagę zasługuje obecność w publicystyce I. Franki słownictwa o znaczeniu abstrakcyjnym oraz społecznie nacechowanym. W tekście artykułu analizujemy konkretne przykłady użycia przez pisarza leksemów tych grup. Na słownictwo o charakterze abstrakcyjnym w znaczeniach metonimicznych w omawianych tekstach publicystycznych I. Franki składają się leksemy: „myśl", „dusza", „ideał", „słowo"; słownictwo o treści społeczno-politycznej — leksemy: „kapitał", „praca", „biurokracja"; słownictwo prawnicze — „ustawa". Autor używa synekdochicznego modelu: „liczba pojedyncza zamiast liczby mnogiej", „zastąpienie gatunku rodzajem". Leksem „myśl" jest częścią składową asyndetycznej struktury gradacyjnej, co możemy zaobserwować w następujących schematach:

1. konstrukcja o charakterze komentarza
   przenośnia + przenośnia
   synekdocha,
2. konstrukcja antytetyczna
   synekdocha — przenośnia antropomorficzna.

Leksemu „dusza" użyto w celu nazywania pewnej ilości ludzi; pojawia się on w omawianych tekstach przy przeniesieniu szerszego pojęcia na węższe, występuje w modelu „liczba pojedyncza — zamiast liczby mnogiej".

Dosyć często w tekstach publicystycznych I. Franki pojawia się leksem „słowo". Synekdocha określająca wymienność liczby pojedynczej zamiast liczby mnogiej używa wskazanego leksemu jako części związku frazeologicznego, pełni funkcję formująca oraz ekspresywną, a także może być stosowana przez autora jako środek amplifikacji, występuje w określeniach peryfrastycznych oraz konstrukcjach metaforycznych.

Leksemy „praca" i „kapitał" występują raczej w skomplikowanych strukturach metaforycznych o patosie publicystycznym oraz węższych konstrukcjach gradacyjnych, przedstawionych jako następujący wzór:

1. przenośnia 1 + przenośnia 2 + przenośnia 3
   synekdocha 1 + synekdocha 2 + synekdocha 3,
2. przenośnia antropomorficzna + przenośnia + jednostka frazeologiczna + przenośnia.

W tekstach publicystycznych I. Franki występują prawie wszystkie modele przekształceń synekdochicznych (liczba pojedyncza — zamiast liczby mnogiej, zastąpienie gatunku rodzajem, bliższe jako symbol dalszego). Synekdocha jest pozbawiona tego potencjału obrazowego, który stanowi podstawową cechę metafory, gdyż w tekście publicystycznym Franki pełni funkcję kształcącą, nominatywną oraz ekspresywną.

Liczna jest grupa leksemów dających się zinterpretować jako synekdocha, określająca role społeczne osób, nazwy zawodów, nazwy osób według rodzaju zajęć. Leksemy z tej grupy użyte przez autora jako synekdocha mogą tworzyć antytezę, funkcjonują w składzie parentezy z gradacją, antropomorficznej metafory — antytezy, konstrukcjach amplifikacyjnych. Wskazana grupa leksemów ujawnia też predyspozycję do kontaminacji. Na przykład w tekstach pisarza ujawniono nierozerwalne połączenie w jednym kontekście konstrukcji składniowych z gradacją oraz parentezą. Konstrukcja uzupełniająca, której częścią składową jest leksem o znaczeniu synekdochy, może wymieniać się z antropomorficzną metaforą. Cechą charakterystyczną stylu Franki-publicysty są zdania rozwinięte, rozrastające się do okresów, i ten szeroki kontekst pozwala autorowi na używanie większej liczby środków stylistycznych w celu osiągnięcia maksymalnej ekspresywności oraz zaostrzenia patosu publicystycznego. Leksemy, które nazywają role społeczne osób, nazwy osób według rodzaju zajęć, używane są w modelu ekwiwalencji „liczbą pojedynczą zamiast liczby mnogiej". Figura stylistyczna dodaje mówieniu wyrazistości, pełni funkcję nominatywną, jest członem

© for this edition by CNS

gradacyjnej parentetycznej konstrukcji, konstrukcji amplifikacyjnej, antropomorficznej uzupełniającej metafory-antytezy, która leży u podłoża następującego modelu:

metafora antropomorficzna + przeciwstawienie 1 + przeciwstawienie 2

(synekdocha) (synekdocha)

W trakcie analizy publicystyki I. Franki odnaleziono wiele konstrukcji składających się z leksemów określających rodzaj zajęć i model wymienności — „liczba pojedyncza zamiast liczby mnogiej".

Podsumowując, można powiedzieć, że mistrzostwo Franki-publicysty wyraźnie ujawnia możliwości synekdochy jako figury stylistycznej, niecechującej się oczywistą i jaskrawą obrazowością, nabywającej w tekście utworu publicystycznego wyrazistości, stylistycznie orzeźwiającej oraz nadającej koloru nawet ścisłym rozważaniom o charakterze społeczno-politycznym lub narodowo-kulturalnym. Najróżniejszego typu związki wyrazowe organizujące konstrukcje z synekdochą świadczą o jej potencjalnych możliwościach kontaminacyjnych, sprzyjających optymalnej organizacji tekstu o treści publicystycznej, wszechstronnemu opisowi omawianych problemów i tematów oraz ustalonemu i niedwuznacznemu wyrażaniu opinii autora o aktualnych kwestiach życiowych.

© for this edition by CNS